

הרב יואל עמיטל

מצות מחצית השקל

ראשי פרקים

- א. מטבע של מחצית או שווי של מחצית השקל?
- ב. ההשלכות של שאלה זו להלכה
- ג. מחלוקת הרמב"ם והראב"ד

★ ★ ★ ★ ★

"י"א שיש ליתן קודם פורים מחצית מן המטבע הקבוע באותו מקום ובאותו זמן זכר למחצית השקל שהיו נותנים באדר. ומאחר שג' פעמים כתוב תרומה בפרשה יש ליתן ג" – רמ"א בשו"ע או"ח סימן תרצד.

א. מטבע של מחצית או שווי של מחצית השקל?

המעין בהמשך דברי הרמ"א בשו"ע ובדבריו בדרכי משה על הטור, יראה שלא כתב לתת זכר למחצית השקל כשווי מחצית השקל של תורה (שהם כעשרה גרם כסף טהור), אלא הקפידא היא על שם "מחצית", ולכן יש לתת מחצית מן המטבע היוצאת במדינה. הרמ"א לא הזכיר כלל שיש לתת, ואפילו לכתחילה, כשווי מחצית השקל של תורה. אמנם בשו"ת יחזה דעת (ח"א סימן פו), כתב שלכתחילה ראי לתת שיעור מחצית השקל של תורה.

לכן מן הראוי לברר לגבי מצות מחצית השקל של תורה, האם עיקר המצוה היא אמנם לתת מטבע של מחצית דוקא, וכפי שמישמע מדברי המדרש שהביא רש"י בפרשת כי תשא: "זה יתנו" – "הראה לו כמין מטבע של אש ומשקלה מחצית השקל ואמר לו כזה יתנו", או שמא עיקר המצוה הוא לתת ערך של מחצית השקל, וכפי שיש חוב לפדות את הבן בשיעור חמשה סלעים, כן יש לפרוע חוב להקדש בשיעור מחצית השקל.

ב. ההשלכות של שאלה זו להלכה

משאלה זו יש כמה נפ"מ: מה הדין במי שאנוס ויש לו פחות ממחצית השקל, האם ישלם פחות? אמנם הרמב"ן על התורה העיר, שכל מוני המצות לא מנו את

הלאו "העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט", וגם הרמב"ן עצמו לא הוסיף אותו בהגהותיו לספר המצות של הרמב"ם, אך להלכה ברור שיש לשקול לא פחות ממחצית השקל. אך מי שאין בידו לשקול, האם יתן כפי מסת ידו או לא יתן כלל? אם עיקר המצוה הוא חוב לשם קרבנות ציבור, מסתבר שאם הוא אנוס, ישלם כפי יכולתו. אך אם עיקר המצוה הוא נתינה של מטבע של מחצית, לא יתן כלל, כי חצי שיעור במצוה, לדעת הרבה אחרונים, אינו דומה לחצי שיעור באסורים, ואין בו מצוה כלל. ובנדון שלפנינו יתכן שיש בזה איסור.

כן תתכן נפ"מ בשוקל עבור חברו. האם צריך לזכות לו קודם ששוקל, או יוכל לפרוע חובו בלא זיכוי? (דן בזה הרוגוצ'ובר ב"צפנת פענח" בהלכות תרומות והובאו דבריו ב"צפנת פענח – כללי התורה והמצות" בערך שקלים). אם מדין פרעון חוב, נראה שאין צריך לזכות לו, אלא פורע את חובו, ומדין עבד כנעני המבואר בקידושין ז"א. אבל אם המצוה היא נתינה של מחצית השקל, יתכן שהנתינה גופה מצוה היא, ולא יוכל לשקול בלא לזכות לו.

כמו כן, יש לדון במי שמסופק האם הוא חייב במחצית השקל. האם ספק ממון הוא, שדינו לקולא, והמוציא מחברו עליו הראיה, וכפי שמבואר לגבי פדיון הבן ברמם ה' בכורים (יא, יט); או כספק איסור בגלל מצות הנתינה, ולחומרא. ובדומה נחלקו הראשונים לגבי ספק צדקה אם ספק איסור הוא או ספק ממון. יתכן שבמצות מחצית השקל לכ"ע הדבר ייחשב כספק איסור ולחומרא, אם אמנם המצוה היא נתינת המטבע (ועיין במנחת חינוך במצוה קה). לחקירה זו קשורה גם השאלה שהובאה בתחילת הדברים: האם יש להדר ולתת זכר למחצית השקל כשווי מחצית שקל של תורה, או די במחצית המטבע היוצאת באותו מקום ובאותו זמן.

ג. מחלוקת הרמב"ם והראב"ד

הרמב"ם בהלכות שקלים (א,א) כתב: "מצות עשה מן התורה ליתן כל איש מישראל מחצית השקל בכל שנה ושנה וכו'. אינו נותנו בפעמים רבות, היום מעט ולמחר מעט, אלא נותנו כולו בפעם אחת." לעומת זה, במצות פדיון הבן דאי יצא אם מחלק את כסף הפדיון למספר כהנים, כמבואר ברמב"ם בהלכות בכורים (יא, ז): "נתן ה' סלעים לעשרה כהנים, בין בבת אחת בין בזה אחר זה, יצא." אמנם מסתבר שגם פדיון הבן לכתחילה אין לחלק לשני כהנים, כפי שכתב החתם סופר בתשובה (חי"ד סימן רצז). מכל מקום הרי מבואר שיש הבדל בין מחצית השקל ובין פדיון הבן.

כמו כן מצאנו חילוק בין שקלים לפדיון הבן במשנה בכורות פרק ח' משנה ז': "יכולין נפדין בכסף ובשוה כסף, חוץ מן השקלים." משמע שיש דין מיוחד בשקלים לתת דוקא מטבע, בדומה לדין "כסף צורה" שיש בפדיון מעשר שני. בראיה האחרונה יש לפקפק. שהרי במשנה שקלים פרק ב' משנה א' שנינו:

"מצרפים שקלים לדרכונות מפני משוי הדרך", ומפרש רש"י בבכורות נא, א: "בני העיר ששולחין שקליהם לירושלים מצרפין אותן ולוקחין דרבונות. דרבונות הוו זהובים טברעים." בהמשך דבריו מביא רש"י את הירושלמי שמקשה: "זיעשה אותן מרגלית? שמא תזול מרגלית, ונמצא הקדש מפסיד." כלומר, מעיקר הדין גם בשקלים נהגו הכלל ששוה כסף ככסף, ורק משום גזירה שמא יפסיד הקדש אינו יכול להחליף את השקלים בשוה כסף. אם כן, מן התורה אין הברל בין מצות מחצית השקל למצות פדיון הבן, וגדר שניהם הוא החיוב לתת שיעור מסויים. ואין לדחות ולומר, שהלכה זו שאפשר להחליף שקלים בשוה כסף מן התורה, נאמרה רק אחר שקיים את הפרשת מחצית השקל במטבע כסף, וקיום מצות מחצית השקל הוא ע"י ההפרשה גם לפני שהגיע ליד הגזבר (כפי שכתב באגרות משה יו"ד ח"א סימן קצ). שהרי שינוי במשנה בשקלים ב, ג: "המכנס מעות ואומר אלו לשקלי, בית שמאי אומרים: מותרן נדבה, ובית הלל אומרים: מותרן חולין." משמע שההפרשה יכולה להיות גם ע"י שמכנס מעות, ואינו נותן מטבע של מחצית. ואם כן בין אם נאמר שמצות מחצית השקל מקיימים בהפרשה, ובין אם נאמר שהקיום הוא רק בנתינה לגזבר (כפשטות הסוגיא), פשוט שאין החיוב לתת דוקא מטבע של מחצית.

שאלתנו תלויה גם בבאור המשנה בשקלים ב, ד: "א"ר שמעון: מה בין שקלים לחטאת? אלא שהשקלים יש להן קצבה, ולחטאת אין לה קצבה. ר' יהודה אומר: אף לשקלים אין להם קצבה. שכשעלו ישראל מן הגולה, היו שוקלין דרכונות. חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול טבעין. ובקשו לשקול דינרים, ולא קבלו מהן." היינו שבזמן בית שני כשעלו מן הגולה, קיימו את מצות מחצית השקל במטבע שערכו גדול יותר ממחצית של תורה, משום שרשאים להוסיף על מחצית השקל. ולא שייך כאן הלאו של "לא ירבה", משום שהלאו נאמר רק על היחיד, ולא על הציבור כשיד כולם שוה בו. אם פירוש המשנה הוא, שאכן שקלו דרכון שלם וסלע שלם, הרי שאין מצוה לתת מחצית דוקא.

בדין זה כתב הרמב"ם בהל' שקלים א, ו: "בזמן שהיה מטבע של אותו זמן דרכונות, היה כל אחד ואחד נותן במחצית השקל שלו סלע. ובזמן שהיה המטבע סלעים, היה נותן כל אחד ואחד במחצית השקל שלו חצי סלע, שהוא שני דינרין. ובזמן שהיה המטבע חצי סלע, היה כל אחד ואחד נותן במחצית השקל שלו אותו חצי סלע. ומעולם לא שקלו ישראל במחצית השקל פחות מחצי שקל של תורה." לדעת הרמב"ם גם כשהציבור הוסיף לשקל על שיעור התורה, נתנו מחצית המטבע של אותו זמן. אבל הראב"ד שם חולק: "... לא אמרו שיהו הולכין אחר יציאת המטבעות, אלא היה המטבע מה שהיה. אבל הם היו שוקלים לפי שהיו מתי מעט, והוצרכו לשקול תחילה דרכונות. ועל זה הדרך הלכו בכל שקליהם. ואין השכל נותן שהיה להם בתחלה מטבע של דרכונות, והם עניים היו והעשירו." כפי

שהבין הכסף משנה, הרי דעת הראב"ד היא שלא היה להם מטבע גדול, אלא שקלו שני סלעים, דהיינו דרכמון, מפני שהיה צורך בסכום זה לקרבנות ציבור. אם כן דעת הראב"ד היא, שיכולים להוסיף על מחצית השקל, גם אם אחר התוספת לא יהיה לנתינה שם של מחצית. לפי האמור נראה, שלדעת הראב"ד מצות מחצית השקל גדרה דומה לגדר מצות פדיון הבן.

כדעת הראב"ד מפורש גם ברמב"ן על התורה בפרשת כי תשא, שמוכיח שמצות שקלים היא לדורות, מהכתוב בספר נחמיה פרק י': "והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו". וכתב הרמב"ן שם: "מכאן מפורש שהיו מביאים שקלים בכל שנה לקרבנות ולבדק הבית. ואמר שלישית, כי בימי עזרא הוסיפו עליהם, והיה שלישית השקל עשר גרה." הרי שלמחצית השקל נתנו רק שליש שקל, וא"כ לדעת הרמב"ן עיקר המצוה הוא לתת ערך של מחצית השקל. להלן אכן מפרש הרמב"ן את המשנה הנ"ל כראב"ד, שכשעלו מן הגולה שקלו דרכון שלם.

אבל בדעת הרמב"ם נראה, שהמצוה היא לתת מחצית דוקא, ולכן פרש את המשנה שנתנו חצי דרכון ולא דרכון שלם כפשט המשנה. וכן משמע בלשון הרמב"ם בפ"ג ה"א, כשמסביר מהו "קלבון": "חציי השקלים הכל צריכין להן, כדי שיתן כל אחד ואחד חצי שקל שהוא חייב. לפיכך כשהיה אדם הולך אצל שולחני, ומצדד שקל בשני חצאים, יתן לו תוספת על השקל, ואותה תוספת נקראת קלבון." לדבריו נצטרך לפרש אחרת את המשנה "המכנס מעות ואמר אלו לשקלי" שהובאה לעיל, שאמנם הפריש מעות, אבל את המעות צריך להחליף למטבע של מחצית השקל, קודם שמביא לשופרות שהיו במדינה. וממדינה לירושלים אפשר היה לצרף ולהביא מרגלית או שוה כסף מן התורה, ומדרבנן מצרפים רק לדרבנות, ומגזירה, כמבואר בירושלמי.

ולדברינו, שדעת הרמב"ם היא שהמצוה היא במטבע של מחצית דוקא, מובנת ההלכה בפרק א' הלכה א' שהובאה לעיל, ולא מצאו לה המפרשים מקור: "ואינו נותנו בפעמים רבות, היום מעט ולמחר מעט, אלא נותנו כולו כאחת בפעם אחת." וכן כתב "ערוך השלחן העתיד" בהל' שקלים פב,ב, שמהלכה זו מבואר שצריך לתת דוקא מטבע כסף של מחצית השקל, ולא מעות ופרוטות. וכן ציין שם לרש"י בבכורות (מט,ב ד"ה חוץ משקלים) שכתב על המשנה, "וכולן נפדין בכסף ובשוה כסף חוץ מן השקלים": "שקלים הבאים בלשכה בארז, אין מביאין שם אלא מטבע של חצי שקלים." ונראה שזו דעת הרמ"א, שדן רק על מצות נתינת מחצית המטבע של אותו מקום וזמן.